

**ПРОФ. МАЙА РАЗБОЙНИКОВА-ФРАТЕВА КАТО ПРЕВОДАЧ И
ПОСРЕДНИК В ДИАЛОГА МЕЖДУ КУЛТУРИТЕ**

Ренета Килева-Стаменова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

**PROF. MAJA RAZBOJNIKOVA-FRATEVA AS A TRANSLATOR AND
MEDIATOR IN THE DIALOGUE BETWEEN CULTURES**

Reneta Kileva-Stamenova

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

doi.org/10.60055/GerSk.2023.3.18-23

*Преводът [...] е въведение в изкуството
да разбираме и ценим другия и другите.*

Майа Разбойникова-Фратева

Проф. д.ф.н. Майа Разбойникова-Фратева е учен с безспорен принос и международно признание в областта на германистичното литературознание, но не по-малко важна част от нейния творчески и научен профил са и изявите ѝ като преводач, критик на превода, популяризатор на немскоезичната литература в България и изследовател на нейната рецепция в българския културен контекст.

Активът на проф. Фратева като преводач от немски език обхваща преводи в самостоятелни издания, както и преводи, публикувани в литературната и културната периодика. Самостоятелно издадените преводи на Майа Разбойникова-Фратева включват, от една страна, текстове с литературоведска и философска насоченост¹, които тя е пресъздавала на български език със суверенния почерк на експерт, владеещ специализираната материя, способен да намери най-точните терминологични съответствия, да оформи преводен текст, който напълно да удовлетвори читателя специалист и той спокойно да го цитира и да базира на него своите научни изследвания.

¹ Яус, Ханс-Роберт. 1998. *Исторически опит и литературна херменевтика*. София: Издателство на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (съвместно с Р. Килева-Стаменова); Берка, Зигрид/Мозер, Сузана. 2000. *Феминистична философия*. София: Наука и изкуство (съвместно със Станислава Друмева); Лимберг, Михаел. 2009. *Херман Хесе*. София: Рива.

От друга страна, проф. Фратева е автор на преводи на литературни текстове – на романа „Пианистката“ от Елфриде Йелинек², на избрана кореспонденция на Райнер Мария Рилке³, на романа на Ана Митгуч „Когато се завърнеш“⁴. Тези преводи не са убегнали от вниманието на критици и изследователи и освен като важни преводни събития⁵ те са коментирани и с оглед на преводаческия стил на Майа Разбойникова-Фратева. Така например, сравнявайки три български превода на „Писма до един млад поет“ на Райнер Мария Рилке, Ана Димова⁶ изтъква, че при проф. Фратева има изразен стремеж за запазване на чуждостта на оригинала чрез наподобяване на неговите езикови елементи. До сходен извод за преводаческия подход на Майа Разбойникова-Фратева достига и Силвия Василева⁷. В коментар към превода на романа „Когато се завърнеш“ на Ана Митгуч тя изтъква, че проф. Фратева предпочита верния пред красивия текст, че тя няма склонност към деформиращо разкрасяване на преводния текст, за да го направи по-четивен за целевия читател, а се стреми да съхрани максимално поетиката на оригинала със средствата на българския език.

Това, което наред с преводаческото майсторство на Майа Разбойникова-Фратева следва непременно да бъде изтъкнато, е невероятната способност за саморефлексия, която съпътства нейните преводите. Изключително впечатляващо е умението на проф. Фратева да ословестява протичащите в съзнанието ѝ процеси на осмисляне и овладяване на предизвикателствата, които крие оригиналният текст. Така например за работата си върху превода на кореспонденцията на Рилке тя казва:

Най-трудното беше да се разнищат смислово изреченията, да се разбере, а след това и да се предаде на български образността в изказа на Рилке, без да се накърни нито функцията ѝ в смисловата цялост на изречението, нито сугестивната ѝ сила. Трудно беше и човек да не се подаде на тази образност и да не започне сам да подсилва и наслагва изразни средства и в превода да имаме един Рилке „прим“, надграден с неовладяното миметично вживяване на преводача в автора.⁸

² Йелинек, Елфриде. 2005. *Пианистката*. София: Фигура.

³ Рилке, Райнер Мария. 2016. *Писма до един млад поет. Писма до една млада жена. Райнер Мария Рилке – Марина Цветаева. Кореспонденция*. София: Колибри.

⁴ Митгуч, Ана. 2019. *Когато се завърнеш*. София: Наука и изкуство.

⁵ Вж. напр. Личева, Амелия. 2017. „Писмата на Рилке.“ *Литературен вестник*, Год. 26, бр. 5, 8 – 14 февр. 2017: 3.

⁶ Димова, Ана. 2019. „’Писма до един млад поет’ на Райнер Мария Рилке в три превода на български език.“ В *От средновековния немски до съвременния български език. Сборник в чест на проф. д-р Борис Парашкевов*, съст. Бурова, Лилия / Ренета Килева-Стаменова / Мария Ендрева, 357 – 377. София: УИ „Св. Кл. Охридски.

⁷ Василева, Силвия. „Когато се завърнеш – стратегията на верния пред красивия текст.“ *Страница год. XXII*, 3/2020: 151 – 154.

⁸ Разбойникова-Фратева, Майа. 2016. „За писмата на Рилке и Цветаева.“ Интервю на Белослава Димитрова за радио БИНАР. <https://www.colibri.bg/blog/124/maja-razbojnikova-frateva-za-pismata-na-rilke-i-cvetaeva>, 11.05.2023.

И отношението си към превода в по-общ план Майа Разбойникова-Фратева успява да вербализира по възхитителен начин. В рубриката „Тълмачи“ на интернет страницата на Гьоте институт София на въпрос „Защо бихте окуражили Вашите студенти да се занимават с превод?“ тя отговаря:

Защото, превеждайки, продължаваш да се учиш, защото навлизаш в недрата на езиците – и изходния, и целевия – придобиваш опит с възможностите и с ограниченията им. Научаваш се да разпознаваш нюансите, да цениш думите, да им се възхищаваш. Усвояваш уменията да четеш, да слушаш, да разбираш и го пренасяш и в живота извън превода и книгите.

Трудът на преводача не може да бъде отчужден – той е сам с текста си, от него зависи какво ще постигне, негови са и радостта от крайния продукт, и отговорността, и съмненията. ... Основното е, че преводът дава възможност за непрестанно обогатяване, привилегиите на преводача в тази посока са огромни. Естествено тези екстри имат и своя обратна, тъмна страна, преводачът е конфрантиран със ситуации, в които е възможно да загуби упованието в езика като средство за комуникация и наивната увереност, че смисълът, вложен в думите дори в делничната комуникация, е преносим.⁹

С такава нагласа към възможностите, границите и отговорностите на превеждането проф. Фратева подхожда и към публикуваните в периодиката свои преводи на текстове или откъси от текстове на немскоезичната литература и хуманитаристика, често съпроводени от представяне на съответния автор или творба. Такава комбинация от познавателно за читателската публика въведение и илюстриращ превод е налице например при предложението на български език откъс от романа „Ein weites Feld“ на Гюнтер Грас¹⁰. В съпътстващата си статия проф. Фратева коментира критиките, които романът на Грас получава в Германия, обръща внимание на заложените в него исторически паралели между обединенията на Германия от 1871 г. и 1991 г. и като тънък познавач на творчеството на Теодор Фонтане, осветлява препратки в творбата на Грас към житейската и творческата биография на Фонтане.

В краткия си, но много синтезиран придружаващ текст към превода на откъс на едно от основните есета в сборника „Неспособността за тъгуване. Основи на колективното поведение“ на Александър и Маргарете Митчерлих¹¹ проф. Фратева, освен че очертава следвоенния контекст в Германия, в който е създадено това важно изследване на двамата немски психоаналитици, призовава то да бъде четено и като

⁹ Разбойникова-Фратева, Майа. 2020. „Българските читатели имат огромен късмет с преводачите си.“ Интервю за рубриката „Тълмачи“ на интернет страницата на Гьоте институт София. <https://www.goethe.de/ins/bg/bg/kul/the/ueb/21945119.html>, 11.05.2023.

¹⁰ Разбойникова-Фратева, Майа. 1997. „Полето е наистина безкрайно/ Радост! Радост!: Откъс от романа „Широко поле“ от Гюнтер Грас.“ Литературен форум, VII, 6 (12 – 18 февр. 1997): 8.

¹¹ Разбойникова-Фратева, Майа. 2015. „Александър и Маргарете Митчерлих: Неспособността за тъгуване и свързаният с нея германски начин да обичаш.“ Литературен вестник, бр. 16, 22 – 28.04.2015: 12-13.

подсещане, че българското посткомунистическо общество също има нужда от критично осмисляне и преодоляване на своето комунистическо минало.

Ясното извеждане на връзки с българския рецептивен контекст е особено важен акцент и в критическите статии на проф. Фратева в литературната и научната периодика по повод новоизлезли преводи на творби на немскоезичната литература. В тях въпроси на превода са или органично вплетени в оригинални литературоведски анализи, или се разглеждат фокусирано във връзка с актуално преводно събитие. И в единия, и в другия случай с дълбоко познаване на коментирания автор, текст, литературен, исторически, философски, критически контекст, преводната проблематика е представена не просто под формата на мнение за постижението на съответната преводачка или преводач, а е поставена в широка рамка. Вплитат се пояснения за предходни преводи на автора на български език, изяснява се логиката на издателския избор, обсъжда се как новият превод се вписва или би се вписал в българския литературен, културен, политически дискурс. Оценките на Майа Разбойникова-Фратева за приложените от преводачите стратегии на превода и за конкретни преводни решения винаги се основават на детайлно вникване в езиковата, смисловата и стилистичната тъкан на оригинала, на разбирането ѝ, че

Диалогът между критик, преводач, читател, издател, мълчалив или огласен, е важен, защото критиката има смисъл, ако накара някого да осмисли или преосмисли нещо. Тя е начин да се гарантира на читателя отговорен и качествен процес на превеждане и издаване.¹²

Проф. Фратева не пести положителни коментари за работата на преводачите, когато паралелният прочит я е убедил, че е постигната конгениалност между превод и оригинал. Но в тези случаи не става въпрос просто за обсираване със суперлативи, а за солидно обосновани и облечени в изящен изказ адмирации за успешното преводаческо усилие. Например за преведените от Пламен Хаджийски „Дуински елегии“ на Рилке тя казва:

Преводът на елeгиите е вдъхновено движение от вътрешното пространство на немскоезичния текст, в което са се случили дълбокото осмисляне на съдържанието и усвояването / присвояването на ритмичния му образ, навън, към българския език, щастливо предоставил чрез преводача богатия си речников фонд и поетична гъвкавост. Преводът плътно следва оригиналния текст и на много малко места допуска отклонения (напр. отказ от превод на някоя дума), а същевременно сполучва напълно в ритмично и поетично отношение. Процесът, чийто плодове са елeгиите на български език, е точно

¹² Разбойникова-Фратева, Майа. 2020. „Българските читатели имат огромен късмет с преводачите си.“ Интервю за рубриката „Тълмачи“ на интернет страницата на Гьоте институт София. <https://www.goethe.de/ins/bg/bg/kul/the/ueb/21945119.html>, 11.05.2023.

пре-вод, не пренаписване, в което преводачът почти оспорва творчеството на автора в опита си да му бъде верен. Пламен Хаджийски превежда със страхопочитание и едновременно с това с поетично вдъхновение.¹³

С рафинирания си критически стил проф. Фратева обаче може и много категорично да алармира за неприемливи явления в българската преводаческа практика. Това еднозначно показва нейната рецензия за превода на първото издание на „Детски и домашни приказки“ на Братя Грим на изд. Deja Book¹⁴. Тази рецензия даде тласък на една небивала в последните десетилетия дискуссия сред експерти и сред широката читателска публика върху професионализма и компетентността на преводачи и издатели, върху преводаческата етика, върху превода на диалект в художествената литература и др. Тя затвърди по максимално публичен начин позицията на Майа Разбойникова-Фратева като активен, чувствителен, високо ерудиран наблюдател и анализатор на процесите на литературна преводна рецепция в България.

Друг много важен принос на проф. Фратева в това ѝ амплуа са обзорните ѝ изследвания върху присъствието на немскоезичната литература и в частност на австрийската литература в съвременния български културен контекст. Майа Разбойникова-Фратева още от 1990-те години внимателно следи развитието на съвременната австрийска литература и реципирането ѝ чрез превод в България. В последните си две статии по темата, посветени съответно на преводната рецепция на Томас Бернхард и Петер Ханке¹⁵ и на присъствието на най-новата австрийска литература в България в периода 2010 – 2021¹⁶ в България, проф. Фратева изяснява по-детайлно и разбирането си за преводна рецепция. Публикуването на превода на произведение на чужда литература тя разглежда не като завършек, а като основа на същинската преводна рецепция, при която чрез различни форми на усвояване (литературна критика, литературоведски изследвания, създаване на интертекстуални или интермедиялни художествени продукти) едно чуждоезиково произведение и неговият автор се превръщат в част от приемащата култура и от световния литературен оборот.

¹³ Разбойникова-Фратева, Майа. 2018. „Със страхопочитание и вдъхновение. (Рилке Дуински елегии).“ Култура, бр. 27 (2947), 13.07.2018: 1.

¹⁴ Разбойникова-Фратева, Майа. 2017. „Ни убиха са пиправки. Приказките на Братя Грим отново на български.“ Култура, бр. 7, 24 февруари 2017 г. <https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/25761>, 11.05.2023.

¹⁵ Razbojnikova-Frateva, Maja. 2021. „Bernhard und Handke. Einblicke in ihre Rezeption in Bulgarien.“ Германистика и скандинавистика, 1, 2021: 137 – 156.

¹⁶ Razbojnikova-Frateva, Maja. 2022. „Jenseits von Bernhard und Handke. Betrachtungen über die Präsenz österreichischer Gegenwartsliteratur in Bulgarien.“ In: *Frachtbrieft: Zur Rezeption österreichischer Gegenwartsliteratur in Mitteleuropaur*, hrsg. von Bombitz, Attila / Christoph Leitgeb / Lukas Marcel Vosicky (Hrsg.), 77 – 90. Wien: new academic press.

Отправна точка за посочените две статии е инициираният от проф. Фратева проект, осъществен в рамките на катедра „Германистика и скандинавистика“ на СУ „Св. Климент Охридски“ на тема „Присъствие на немскоезичната литература в българския културен контекст“. Неговата цел бе да проследи за периода 2015 – 2017 г., доколко превежданата съвременна литература дава на българските читатели представа за тематичните линии, експериментите и търсенията на немскоезичните писатели. Проф. Фратева ръководи този проект ангажирано и компетентно, въвличайки издателската и преводаческата гилдия, приобщавайки в него и студенти германисти. И това е още един аспект от активностите на проф. Фратева в областта на превода – умението ѝ да стимулира интереса на младите хора към преводаческата работа, преводната критика, научното изследване на проблеми на превода.

Дейността на проф. Фратева, свързана с превода, обхваща не на последно място и работата ѝ като рецензент на преводи в рамките на европейската мрежа за литература и книги „Традуки“, участието ѝ като модератор и дискусант в различни събития, посветени на превода и популяризирането на немскоезичната литература в България, както и на българската литература в немскоезичните страни.

Със своя респектиращ диапазон от приноси в сферата на преводаческото изкуство, на неговата оценка и осмисляне проф. Фратева е спечелила заслужено уважението на преводачи, издатели, културни медии, на научните среди, а преводаческият ѝ труд е отличен с престижни награди. През 2005 г. тя получава Годишната награда на Съюза на преводачите в България за превода на романа „Пианистката“ от Елфриде Йелинек, а през 2017 г. е удостоена с Националната награда „Христо Г. Данов“ за превода на избрана кореспонденция на Рилке. Още едно признание за това, че проф. Майа Разбойникова-Фратева е богатство за българската преводна култура и ценен медиатор в литературния и културния диалог между България и немскоезичния свят.

✉ **Assoc. Prof. Reneta Kileva-Stamenova, PhD**

ORCID iD: 0000-0002-0383-9544

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: kileva@uni-sofia.bg